

ПРО ПІДГОТОВКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ

Віктор Бар'яхтар, Юрій Горобець

Інститут магнетизму НАН України та МОН України, Київ, Україна

Загальновідомо, що суттєвою ознакою зрілості будь-якої держави є наявність системи відтворення національної еліти. Розглянемо її в широкому розумінні поняття – власне політична еліта, а також наукова, управлінська, військова, фінансова, бізнесова і т. ін. Саме національні провідники, являючи собою відносно тонкий прошарок суспільства, практично формують і репрезентують образ своєї держави, її майбутнє.

Як відомо, наукову, а також політичну еліту, скажімо, Великобританії готують, в основному, в Оксфорді й Кембриджі. Наукову еліту США отримують, переважно, з Гарварду, Йейлю, Принстону та Масачусетсу тощо. У Радянському Союзі аналогічну роль відігравали московський, ленінградський, київський, Новосибірський, львівський та харківський університети. Тобто, характерною ознакою країн-лідерів є, перш за все, наявність ефективної системи відтворення національної еліти у формі нечисленних, але потужних науково-навчальних центрів. Україна має тисячолітні традиції в цій справі. Київський князь Ярослав Мудрий створив школи і бібліотеки, у яких на високому рівні викладали механіку, астрономію, математику, латинь, європейські мови, теологію. Києво-Могилянська академія в XVII–XVIII ст., за свідченнями сучасників, – видатний учбовий заклад. Приклади можна наводити й далі.

Як же іде створення сучасних українських науково-навчальних центрів для "сепарації" інтелектуальних "вершків" в теперішній Україні?

Загалом у часи незалежності справа не стояла на місці. Започатковано кілька навчальних закладів подібного спрямування та підтримано діяльність провідних вищих на-

вчальних закладів – Національного університету ім. Т. Г. Шевченка, Національного технічного університету України (КПІ) та ін. Але, на нашу думку, зусилля і фінансові вкладення не адекватні ні глибині наявної системної кризи у цій ділянці, ні реальним масштабам і значущості проблеми. Ідеться про підготовку тих фахівців, з числа яких згодом оберуть здатних обійняти найвищі посади у владних, бізнесових та фінансових структурах, науці та індустрії завтрашньої України.

Не можна говорити про те, що Україні бракує програм розвитку вищої освіти. Так у 2004 році було затверджено Державну програму розвитку вищої освіти на 2005–2007 роки, заходи якої були переглянуті та знайшли відображення у проекті Програми розвитку освіти в Україні на 2005–2010 роки. Не вистачає не тільки узагальнюючих концептуальних документів, заходів, робочих груп. Справа в іншому: дуже часто ставлячи питання університетської освіти "взагалі", бажаючи вирішити проблему в цілому, нам вистачає ресурсів лише на незначні зміни. А важливі ідеї, аспекти, деталі, конкретні пропозиції не перетворюються на проекти із належним фінансовим та матеріально-технічним забезпеченням, організаційним супроводженням із боку зацікавлених висококваліфікованих фахівців, яких, до речі, нам все більше бракує.

Відповідна сучасним вимогам підготовка національної еліти – це невелика "ділянка" у полі вищої освіти, але від неї значною мірою залежить майбутнє країни.

Якщо, скажімо, великі корпорації – виробники електроніки США – зацікавлені в підготовці кадрів найвищої кваліфікації, то вони є першими, хто вимагатиме від уряду та

конгресу розгортання відповідних державних програм. Одночасно вони починають активно взаємодіяти з провідними університетами, заохочуючи їх провадити дослідження саме у потрібному напрямі. Натомість держава надає вагомі податкові пільги спонсорам, стимулюючи їх додатково, зокрема до підтримки системи підготовки елітних кадрів потрібного напрямку.

На жаль, описана схема поки що не є цілком придатною для України. Проблема здебільшого полягає в тому, що процес формування громадянського суспільства в нас ще не завершився. Відповідно немає і достатньо розгалуженої інфраструктури суспільно-політичних зв'язків. Практично це означає, що в умовах України держава зобов'язана брати значно активнішу участь у розбудові системи підготовки еліти.

Перший необхідний крок вбачаємо у створенні кількох справді потужних навчально-наукових центрів, а також наданні відповідного статусу й необхідної державної підтримки теперішнім вищим навчальним закладам. Тут концентрувались би найкращі інтелектуальні сили нації, яким приділяли б увагу провідні політики, бізнесмени, вчені і які б мали рівень фінансування, відповідний поставленим завданням. Конкурентність і час остаточно розставлять все на свої місця.

Актуальність проблеми підготовки національної наукової еліти в Україні є очевидною. Бо, по-перше, саме найкращі наші вчені можуть (і зобов'язані!) стати вчителями кандидатів до еліти. По-друге, базовим рушієм сучасної цивілізації є наукоємна індустрія, що базується на високих новітніх технологіях. Тільки ті країни, які нині успішно розвивають економіку й суспільство у зазначеному напрямі, можуть сподіватись на процвітання під проводом виплеканої національної еліти. Усі решта, що не змогли створити (чи втримати) достатній науковий потенціал, приречені на роль банальних ринків збуту високотехнологічної продукції з боку більш успішних їх конкурентів. Тож, якщо ми хочемо добре жити завтра, мусимо сьогодні всебічно і

осмислено розвивати науку, плекати її інфраструктуру, формувати кадри.

До того ж, тверезо сприймаючи виклики Болонського процесу, маємо усвідомлювати, що в Україні тепер першочерговим завданням є пошук талантів, їх дбайливе плекання.

Крім унікальних здібностей і великої працьовитості, майбутньому кандидатові до найвищого наукового світу для професійного росту потрібно багато чого ще, у тому числі й система селекції, аби ще на ранніх стадіях талант мав шанс бути поміченим. Необхідні наукові школи, на чолі яких стояли б талановиті особистості світового рівня. Потрібна також реальна зацікавленість держави у самому факті існування науки як необхідного елементу державної машини і, відповідно, надійні джерела її фінансування.

Прикро, що протягом років незалежності українська наука як одне із найцінніших національних надбань неухильно здавала позиції. Руйнувались наукові школи світового рівня, тоді як нові практично не виникали. У кінцевому підсумку виявилась практично втраченою система інформаційного та матеріального забезпечення науки. І все це відбулося на тлі масового відливу молодих найбільш обдарованих, активних дослідників за кордон.

Нині наша наука без рішучої підтримки держави не має шансів на виживання. Хоч як це парадоксально, місце її в державі досі не визначено. Погляньмо на провідні університети – типовий вік викладачів найвищої ланки (професорів і найбільш кваліфікованої частини доцентів) на кафедрах коливається від 55 до 75 і більше років. Між наймолодшими і найстаршими викладачами є величезний віковий розрив у два-три десятиріччя, який нині повноцінно ніким заповнити. А далі може бути ще гірше. Аналогічна ситуація й у відділах інститутів НАН України. При цьому багатющий творчий досвід і найвища кваліфікація переважної частини старших представників вітчизняної наукової еліти при підготовці молоді зміни використовуються не зовсім раціонально. Факти підтримки тала-

новитої молоді є, але масштаби її, без сумніву, не відповідають потребам.

Які ж найближчі перспективи нас чекають у разі, якщо події розвиватимуться гіршим шляхом? Найближчим часом ситуація набуде невідворотних форм, після чого вже ніякі організаційні зусилля, фінансові впливання не допоможуть, бо практично відійдуть від активного творчого життя останні великі вчені світового рівня, керівники знаних наукових шкіл. Не буде кому вчити талановиту молодь. Різко знизиться рівень кваліфікації науковців, яка зі світового перейде на "хуторянський". Як результат, знизиться фахова освіченість нашої політичної, промислової, бізнесової, військової еліти, бо її також не буде кому вчити.

Ми певні, що така перспектива ніяк не влаштовує нові здорові сили, що прийшли до влади в державі після президентських перегонів, для яких по-справжньому небайдуже майбутнє Вітчизни. Вважаємо, що існує необхідність терміново розробити концепцію системи підготовки національної еліти і почати її здійснювати, опрацьовувати відповідні організаційні схеми, у яких було б взято до уваги можливість повноцінного використання наукового кадрового потенціалу НАН та АПН України, інших державних академій і, головне, домогтися правильного розуміння суспільством реальної ситуації, що склалася. Очевидно, що всю цю роботу очолити має держава, прогресивні політичні країни, бізнесова і фінансова еліти.

Із сподіваннями наукова та освітянська спільнота зустріла Розпорядження Президента України від 3 жовтня цього року, яким зосереджено зусилля на розробленні концепції розвитку наукової сфери. Враховуючи публікації фахівців, що передували цьому акту та його вступну частину, при створенні концепції мова піде про підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу наукових установ, закладів та ор-

ганів управління, питання реформування останніх.

Важливим аспектом концепції, на нашу думку, повинно стати поєднання зусиль наукових установ академій та провідних університетів країни з метою підготовки інтелектуальної еліти.

Як відомо, світова та вітчизняна практика дає нам приклади окремих вдалих рішень. Це й залучення до викладання в університетах провідних фахівців академій та проведення практики студентів у наукових установах, і створення спільних кафедр, факультетів, інших науково-навчальних підрозділів, формування дослідницьких та академічних університетів, у яких базовою організацією можуть бути або класичний чи політехнічний університет, або потужна наукова установа.

Але головне у цьому процесі – робити виважені, всебічно обгрунтовані кроки, щоб у бажанні "зробити, як краще" не отримати "як завжди". Для нас є очевидним, що пріоритетами Народу України та Держави є не самореалізація талановитих реформаторів науки та вищої освіти, а забезпечення для цих галузей реального розвитку.

Сьогоднішнє та наступні покоління українців не пробачать нам неспроможності ефективно поєднати зусилля академічної науки, у якій протягом багатьох десятиліть накопичувався потужний кадровий та матеріально-технічний потенціал, із університетською наукою та освітою, що все ще здатна готувати фахівців, знання та вміння яких цінуються у країнах, які є світовими лідерами у сфері високих технологій.

Немає сумніву, що й світова спільнота бажає бачити Україну високоінтелектуальною, розвинутою, демократичною, такою, що здатна зробити свій внесок у розвиток цивілізації планети. Сподіваємось також і на необхідну матеріальну, інформаційну та інтелектуальну допомогу у справі розвитку науки та вищої освіти України.